

УДК 811.161.2'367.628

ВИГУКИ ЯК ЗАСІБ МОДАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНОГО УСКЛАДНЕННЯ РЕЧЕННЯ У МОВІ ТВОРІВ О.КОБИЛЯНСЬКОЇ

Автор статті аналізує відтінки значень, що їх вигуки додають мові творів О.Кобилянської. Розглянено й систематизовано всі можливі варіанти відтінків значень, які можуть надавати вигуки реченням, ускладнюючи їх структуру.

Ключові слова: вигуківі слова-речення, експресивність, модальність, синтаксично-незалежний компонент, суб'єктивно-модальна форма.

Валентина Чолкан

Междометия как средство модально-экспрессивного усложнения предложения в языке произведений О.Кобылянской

Автор статьи анализирует оттенки значений, наданные междометиями языка произведений О.Кобылянской. Рассмотрено и систематизировано все возможные оттенки значений междометий, которыми усложнена структура предложений.

Ключевые слова: междометные слова-предложения, модальность, синтаксически-независимый компонент, субъективно-модальная форма, экспрессивность.

Valentina Cholkan

Interjection as a means of modal-expressive sentence compounding in the author's discourse of Olga Kobylianska

The author of the article analyses the shades of meaning that interjections impart to the language of prose by O.Kobylianska. All shades of meaning the interjections may add to sentences compounding their structure, are analyzed.

Key words: expressivity, interjection as a minor sentence type, modality, subjectively-independent component.

Ольга Кобилянська належить до тих світочів людського духу, чие ім'я буде назавжди закарбовано на скрижалях не лише української, але й світової культури. Її прозова спадщина є надзвичайно багатою на найрізноманітніші теми, сюжети, образи. Належне місце у ній займають повісті "Земля", "В неділю рано зілля копала...", а мала проза письменниці, зокрема її новели, поезії в прозі, "в своїх кращих зразках засвідчує тяжіння авторки до лаконізму й образності художнього мислення, музики слова" [1, с. 27-28].

Як зазначила М.П. Лещенко, "...образна і мовно-стилістична система творів О. Кобилянської дуже багата й оригінальна. Тут з особливою силою виявилось вміння письменниці відтворити не лише красу людей Буковини, а й її природи, і особливо мовних багатств цього живописного куточка землі" [2, с. 122].

Глибокi переживання головних героїв творів О. Кобилянської посилюються за допомогою суб'єктивно-модальних форм (часток, вигуків, вставних компонентів тощо).

У працях з українського синтаксису вигуки звичайно згадуються при розгляді типів присудків [3, с. 156]. Проте у багатьох випадках вигуки, входячи до структури речення, ускладнюють його об'єктивну модальність, виражаючи різноманітні емоції, почуття, волевиявлення, тобто різновиди суб'єктивно-модальних значень. Речення з вигуками, таким чином, розглядаються не як прості граматичні моделі, а як "особливі семантико-комунікативні конструкції, тобто утворення на рівні ускладнених висловлень" [4, с. 403].

Досить часто мова героїв повістей та малої прози письменниці ускладнюється за допомогою вигуків, бо саме завдяки цьому засобу персонажі можуть найповніше і найглибше передати свої переживання, емоції, найтонші порухи людської душі.

Л.І. Мацько зазначає: "Уміле використання їх (вигуків) у тематичному контексті і у відповідній ситуації урізноманітнює мовлення, робить його емоційно-насиченим і виразним, барвистим, надає йому щирості й безпосередності живого спілкування" [5, с. 20].

Вигуки вводяться в структуру речення здебільшого як синтаксично незалежні компоненти (вигуківі слова-речення), подібно до незалежного їх вживання у тексті (поза реченням). Наприклад: **Ай!** *А хто ж її /мамалігу/ буде їсти, ти моя панно? (15);* **О!** *ті очі... ті очі, що вона [Мавра] вже десь бачила! (433);* *Пішла гарна худоба наша, і плач удовиний і дітей за ним, лише смуток лишився. Ой!.. (557);* **Га!** *– обзивається нараз щось в ній [Тетяні] (451) /тут і надалі цитуємо за: Кобилянська О.Ю. Твори: В 2 т. – Т. 2: Земля; В неділю рано зілля копала...: Повісті; Оповідання. / Упоряд., авт. приміт. Ф.П. Погребенник. – К.: Дніпро, 1988. – 598 с./.*

Крім окремої, незалежної позиції, вигуки можуть займати і залежну позицію, приєднуючись до якогось члена речення, як-от: **Ах** *ти, боже мій, ти бачиш моє горе! (506); ...Кров страшна, але ...ей боже!! – махнув рукою [Івоніка] й занімів (95); – Коли його [зілля] копати? – спитала [Тетяна] лише. – ...Ось і знай, проти лиха... в неділю рано укопай, в понеділок полощи, у вівторок вари, в середу рано напій, то і **зей-зей** який сон лихо захопить!.. (377).*

Вигуки виражають найрізноманітніші почуття – жалю, докору, радості, задоволення, ненависті, страху та ін. Так, наприклад, вигуки **о**, **ой**, **ах**, **ай** є багатофункціональними. Вигук **о**, вживаючись на початку речення, може виражати почуття розпачу або захоплення, напр.: **О** *діду! – додала майже з розпучливим зойком дівчина [Настка]. – Рятуй! (422); – Він [Гриць] мене щиро любить, Мавро... О! ти не знаси! (402).*

Вигук **ой** виконує найрізноманітніші функції у реченні. Так, він може виражати як почуття радості, здивування, захоплення, так і посилювати почуття убоління, жалю, горя, як-от: – *А запросиш діда на весілля? – поторгувався [Андронаті] трохи, а сам думками заєдно коло Гриця... – Ой дідуню, приходіть! – кликнула дівчина врадувано (422); Чим вона [Тетяна] найбільше багата? – спитав [Андронаті]. – ...Чорними бровами... – відповів [Гриць]. – Ой, як та чарівниця? – спитав. – Чарівниця, діду (390); Ой, нема тебе, Михайлику, нема! Ти пішов, а з тобою й добра годинонька пішла! (107); Пішла гарна худоба наша, і плач удовиний і дітей за ним, лише смуток лишився. Ой!.. (557).*

Цей же вигук уживається при вираженні застереження, попередження, погрози, погодження, сильного прохання, благання, переляку, жаху, осуду, незадоволення, докору: – **Ой**, *той Сава, той Сава, – сказав він [Михайло] протяжно, – він мені не подобається! З одного боку, ніби припадає вже до землі, береться до роботи й до всього, як каже мені тато, а з другого, обходиться з нами, як зі своїми ворогами (169); – Я таки зроду не любив стрільби! Стрільби чи там пістоля уникав я з дитинства. Воно скрите й небезпечне, мов нечисте. – Ой, правду кажеш; ой, бігме, що правду кажеш! – притакнула Докія (101); – Ой, коби ви порятували мене, коби навчили її [Домніку] розуму (134); Нараз зачула [молодиця] вистріл. Як грім, так ударив він у тишину лісу. – Ой – зойкнула вона й була б з перестрашу впала лицем до землі, але зараз по тім зачула крик за рятунком (234); – Ой пане господарю ти мій, що більше спиши, як лежиши, ще й ти обзиваєшся? – крикнула. Замість стати за мене і спитати, де міх кукурудзи, ти підсуваєш мені палицю? Га? (535).*

Вигук **ой** може вживатися і в ролі емоційно-експресивної підсилювальної частки (переважно перед звертанням), як-от: **Ой** *Туркине, моя пташко, яке в тебе серце?... (426); “Ой ти, цвіркуне, ти мій послідній, останній ти мій камрате, що нагадуєш мені мій рідний край... і мою смерть... але цить”... (499); Ой Маріє, Маріє, ти не знаси, що самотний вояк на війні значить. Що жаль значить... (500).*

Багатофункціональний вигук **ах** уживається при вираженні думки, що несподівано з’явилась, здогаду, спогаду, жалю за втраченим минулим, здивування, розпачу, горя, співчуття, як-от: *“Плачуть [журавлі], неначе ховають когось, ах”, – перейшло болячою гадкою крізь думку дівчини, і вона пішла далі, опутивши голову на груди (579-580); А коли він [Андрій] тільки ввійде в стайню, всі звернуть свої голови до нього, глянуть, немов питають: “Де той, хто нам їсти носив частіше і більше, ніж ти? Той, хто нас гонив до джерела. До цього джерела, що майже з шумом вибризкує зі скал, де мили ми морди в піні води і пили... ах, що се за розкіш була!” (503); Ах, що йому [чоловікові] досі ще ані разу не впало на думку зробити це й поглянути (510); Може, він [син] ще не вмер; може тільки задубів. Ах, ні! умер, умер (511); – ...Вона [нива] мене мучитиме кожної весни за мої і його [сина] руки. Ах, ви цього не знаєте, ви, що не є хлопами і не робите коло землі (515).*

Вигук **ай**, будучи багатофункціональним, може виражати, як незадоволення, докір, осуд, жаль, так і переляк, біль, страх, жаль, розпуку. Наприклад: *Я блукав ніким не остережений усюди, я шукав мій полк, своїх камратів, я голодував... Я не думав при тім про своє життя... Ай, що там,*

моя жінко, коли ти наших семеро дітей родила, перше, друге, третє, а відтак і те сьоме... чи ти думала тоді про своє життя? (500); – Мамо! – перебив нараз тишину дзвінком голосом. – Чи вечерея ще не готова? – **Ай**, най тебе там!.. – кликнула з високо зморщеними бровами, неначеб відчула раптом сильний фізичний біль. – Як же ти мене перепудив!.. (38); – А що мамка робить? – спитала зажурено. – **Ай**, мама... – відповів Михайло й махнув рукою, не докінчивши речення (99).

Багатофункціональний вигук **гей** (складені вигуки **гей, гей, гей, га**) виражають піднесення, захоплення чим-небудь, задоволення, можуть вживатися для вираження страху, переляку, розпачу, жалю, як-ось: **Гей, гей**, зіллячко! – додала і усміхнулася [Мавра] чудно (376); Та зате він [Гриць] витеше собі тепер сопівку, і як заграє на ній, всі дівчата на танцях стануть округ нього і будуть слухати та раз плакати, раз самі гуляти. **Гей! га!** – усміхнувся Гриць на саму таку принадну думку... (334); ...**Гей**, як колишеється вітер..! Ось вже її хата коливається, вже сунеться в яр... Краплі поту виступають на її [Маври] чолі. Смерть (345); Нехотючи став він [чоловік] убійцею чотирьох душ. **Гей, гей**, батьку! **Гей, гей**, матінко!.. (507); Ниви, ниви! **Гей, гей!** – щось кричало в його [чоловіка] грудях, – чії руки будуть вас обробляти? (508-509).

Ця ж суб'єктивно-модальна форма може вживатися як оклик при звертанні, спонукальне слово, яким підганяють волів чи коней, чи виконувати функцію пісенного вигука: “**Гей**, Туркине, Туркине, в чім твоя сила?” – виривається йому [Грицю] на уста... (363); **Гей, гей**, коники... **Гей, гей**, волики!.. **Гей, га**... обережно! (519); ... **Гей**, на Івана, **гей**, на Купала Дівча во північ зілля копала... (409).

Вигук **ох** може передавати почуття переляку, страху. Наприклад: **Ох**, як страшно! Хіба пригадає [Тетяна]... і, ніби пригадуючи, вона безтямки рие в волоссі... (458).

Досить рідко у мові творів О. Кобилянської зустрічаються вигуки **а, ага**, що виражають подив, здогад, пригадування, як-от: – Як там із вашими бджолами? – З моїми бджолами? **А**, добре! Я за них подбав так, що їм ліпше йде, як мені (53); Але чого вона [Тетяна] до Маври? Вона, здається, до неї не хотіла. Вона по цвіт папороті прийшла. **Ага!** – схаменяється нараз, – вона хотіла того, щоб Мавра спитала про Гриця, про лихо раду дала (458).

Вигук **га (га-га)** вживається для вираження обурення, невдоволення, жаху (залежно від інтонації вислову), здогаду, насмішки, як-от: – Спитайте його [Михайла], чи він коли був ситий, відколи від вас [батьків] пішов? **Га!** (144); В середу? “В середу”, – щось Мавра казала. **Га**, вона [Тетяна] вже знає, – стрілило їй нараз блискавкою через ум. В середу, казала Мавра, зіллям лихо приспати, а в неділю весілля!! (460); І він [Сава] не сміє інакше поступати? **Га-га!**.. Се ще побачимо! (32).

Вигук **ге** вживається для вираження здивування, привертання уваги, як-от: – Чи ти слухала все твоєї небіжки-мами, Маріє, **ге**? – спитав чоловік і усміхнувся, бог знає чому, вимушено (82).

Для вираження здивування, здогаду вживається розмовний вигук **ба** (за значенням близький до дивись), напр.: **Ба!!** Нехай поберуться [Анна з Петром]! Господь один знає, в чім добро, а в чім лиха година (291).

Складений вигук **гай, гай (гай-гай)** виражає в реченні застереження, жаль, співчуття, заклопотаність, дорікання: – **Гай, гай!** Будемо видіти, що він [Михайло] вам за чічку додому приведе! (154); – **Гай, гай!** що ти знаєш, сарако, як я вас вигодувала! (155); ...Все добре, що пані й панна скажуть або навчать, а все зле, що мама скаже. – **Гай-гай!** – говорила твердо далі... – Будемо видіти, як далеко ти зайдеш із твоїми панами! (62).

Для мови творів О. Кобилянської характерним є вживання діалектного вигука **мой**, що виражає захоплення, злість, шаленство: – **Мой, мой**, що за дівчина! – сказав [Петро] до громадки коло себе. – Варто, щоби її порядний хлопець полюбив, а відтак засватав! (60); Його [Сави] очі позеленіли й засвітилися, як оці твої [Анни] срібні цитки на шиї. Відтак збив кулак, скривив рот, як собака, коли хоче несподівано на чоловіка напасти, й зойкнув: “**Мой, мой, мой!** Не чіпайте ви мене, люди добрі!” – та й увалив себе кулаком по коліні... (169).

Цей же вигук уживається при звертанні до людини, вираженні наказу, як-от: Юзько звернувся до брата: Ади, Миколо, мама нам по пачці купила в Ч., бо тут їх не можна дістати!.. Видиш, **мой**? (536); Голосним зойком урвалася одна струна, і все зупинилося на місці. “Зв’яжи, **мой**... і грай!” – крикнув старий Петро, що до нестями розгулявся та ніяк не хотів переставати (28).

Оклики типу **агій, вайльо** (діалектний) використовуються, щоб звернути увагу співрозмовника або бажаного співучасника чи виконавця, посилюючи у даному контексті вираження переляку:

Вона [Санда] дивилась задумано вгору... Коли ж хотіла поступити далі, перебіг їй заєць близько перед ногами впоперек стежки. Вона прокинулася. **Агій!** Аж злякалася (562); Один-однісінький голос кричав так страшно рятунку, що її [вдовиці] волосся дубом ставало. "**Вайльо, вайльо!**" Цілий ліс заповнився тим окликом (234).

Діалектний вигук **агі** виражає у мові творів О. Кобилянської подив, як-от: *Оклик повторився і, як уже тепер здавалося, зовсім в їхньому сусідстві. – **Агі**, се таки близько коло нас!* – кликнула [Рахіра] (186).

Вживається у мові творів О. Кобилянської й емоційно-оцінна вигукова словосполучка **агій на твою голову**, яка становить усталений і специфічно український усномовний лайливий вислів: – *Ти... ти... ти знаєш, що люди про мене розказують? Ти, що в тебе шкіра на плечах самими синцями вкрита, ти, що завтра будеш милостині від людей просити? Ти знаєш, що люди про мене розказують? **Агій на твою голову**, що таке знаєш?* (182).

Діалектний вигук **ади-ади** вживається при здивуванні або при бажанні звернути чию-небудь увагу на щось (у значенні дивись, дивись-но), як-от: "**Ади-ади!** – жартував я далі. – *Може, хочеш позбутися непрошених свідків тоді, як стріляєш на зайців?..*" (48).

Досить часто первинний вигук **о** вживається на початку речення у поєднанні з часткою **ні**, посилюючи вираження заперечення співрозмовникові, напр.: *...І він, Михайло, думає, що як він старший, то він – молодший – має його зараз у всім слухати! **О ні**, се таки не так!* (31).

Окремо стоять емоційно-оцінні вигуки, утворені від повнозначних слів: **Боже, Господи, Господи Ісусе Христе, Сину Божий**. Такі слова, виступаючи у ролі вигуків, втрачають своє конкретне значення і вживаються для вираження почуття. За значенням ці вигуки є багатофункціональними. Вони виражають відчуття захоплення, невимовного душевного страждання, болю, туги, розпачу, страху, переляку, прохання, жаху. Напр.: **Боже**, який він [Гриць] красний і який... якийсь такий... (434); *Михайло Федорчук лежить застрілений у лісі... Усе, що зачуло про се, кидало роботу лоском і гнало до нещасного місця. – **Боже, боже, боже!**..* (212); – **Ей боже**, Ілійко, а вам що такого? – кликнула з переляком Марійка, приступаючи близько до хлопця (132); **Господи**, змилосердися лиш над нею [Тетяною] та дай добру долю! (331); – **Господи**, чому мені смутно? Чому мені смутно? Смутно мені, **о боже!**.. (405); *Аж тут... **господи боже**... що се таке? Затовак оце в тій хвилі хто до шибчини, чи се вітер жбурнув до неї купою снігу, щоб її самітну... одну на всім лісі, злякати?* (342); *Михайликове хлоп'я приносили до неї [Марійки].., а вона відігнала її [Анну]... з оцього порога відігнала. Хлоп'я Михайликове... **Господи Ісусе Христе!*** (280); *Нараз – що се? **Сину божий!** Знадвору попід вікна доходить спів, нерівний, предивний* (466).

Отже, як засвідчує фактичний матеріал, вигуки є виразним емоційно-експресивним засобом, завдяки якому передається багата гама людських почуттів та емоцій.

Література

1. Погребенник Ф.П. Ольга Кобилянська: До 125-річчя від дня народження / Ф.П. Погребенник. – К.: Т-во „Знання” УРСР, 1988. – 48 с.
2. Лещенко М.П. Ольга Кобилянська: Літературний портрет / М.П. Лещенко. – К.: Дніпро, 1973. – 176 с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. І.К. Білодіда. – Синтаксис.– К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
4. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
5. Мацько Л.І. Стилiстичнi функцiї емоцiйних вигукiв // Культура слова / Л.І. Мацько. – К.: Наукова думка, 1981. – Вип. 21. – С. 20-23.